

حقوق و قوانین روستایی

(کارشناسی ارشد رشته جغرافیا)

دکتر مصطفی طالشی سید عارف موسوی

امروزه کتاب‌خوانی و علم‌آموزی، نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است.

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه‌ی فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه‌ی الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پربار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه‌ی مطالعه‌ی هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد و رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز از این وضعیت بارها اظهار گله و ناخشنودی نموده‌اند.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره‌ی دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه‌ی دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه‌ی بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاوردهای انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین

سوره‌ای که بر آن فرستاده‌ی عظیم‌الشأن خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد شده‌است: «اقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه‌ی انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره‌ی جغرافیایی ایران‌شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جوای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه‌ی مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه‌ی خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلگاه اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب

پیشگفتار	نه
هدف کلی درس	سیزده
فصل اول. تعریف و جایگاه حقوق روستایی	۱
هدف کلی	۱
هدف‌های یادگیری	۱
مقدمه	۲
۱-۱ تعریف و مفهوم علم حقوق	۲
۲-۱ تقسیمات علم حقوق و جایگاه حقوق روستایی	۳
۳-۱ تعریف و مفهوم قانون	۷
۴-۱ سلسله مراتب قوانین در نظام حقوقی ایران	۷
۵-۱ احکام و نظام‌نامه‌های قوه مجریه	۱۰
۶-۱ مفهوم حقوق و قوانین روستایی	۱۲
۷-۱ اهمیت و ضرورت توجه به قوانین و مقررات روستایی	۱۵
۸-۱ جایگاه قوانین و مقررات روستایی در نظام حقوقی ایران	۱۷
۹-۱ بررسی نظام حقوقی تحول اداری و نقش دولت در روستا	۱۹
۱۰-۱ مشارکت و حقوق روستایی	۲۴
۱۱-۱ دولت محلی و حقوق روستایی	۲۵

۲۸	خلاصه فصل اول
۲۸	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل اول
۳۱	فصل دوم. سیر تاریخی و روند بازشناسی حقوق و قوانین روستایی ایران
۳۱	هدف کلی
۳۱	هدف‌های یادگیری
۳۲	مقدمه
۳۳	۱-۲ سیر تاریخی حقوق روستایی در ایران
۳۳	۱-۱-۲ حقوق و قوانین روستایی قبل از اسلام
۳۷	۲-۱-۲ حقوق و قوانین روستایی در دوره اسلامی
۴۱	۲-۲ روند بازشناسی قوانین روستایی در ایران
۴۲	۱-۲-۲ پیش از مشروطیت
۴۳	۲-۲-۲ از مشروطیت تا اصلاحات ارضی
۵۲	۳-۲-۲ از اصلاحات ارضی تا انقلاب اسلامی
۶۷	۴-۲-۲ پس از انقلاب اسلامی
۸۰	خلاصه فصل دوم
۸۱	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم
۸۳	فصل سوم. جایگاه حقوق و قوانین روستایی در برنامه‌های کلان توسعه ملی
۸۳	هدف کلی
۸۳	هدف‌های یادگیری
۸۴	مقدمه
۸۴	۱-۳ قوانین پایه
۸۴	۱-۱-۳ قانون اساسی و حقوق روستایی
۸۷	۲-۱-۳ سند چشم‌انداز توسعه در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی
۹۰	۳-۱-۳ سیاست‌های کلی نظام مرتبط با سکونتگاه‌های روستایی
۹۱	۴-۱-۳ طرح آمایش سرزمین (برنامه‌ریزی فضایی)
۹۳	۲-۳ قوانین برنامه‌های کلان توسعه روستایی
۹۴	۱-۲-۳ جایگاه قوانین روستایی در برنامه‌های توسعه روستایی قبل از انقلاب
۱۰۱	۲-۲-۳ جایگاه قوانین روستایی در برنامه‌های توسعه روستایی پس از انقلاب
۱۰۷	۳-۳ سایر قوانین و مقررات در برنامه‌های خرد مرتبط با توسعه روستایی ایران

۱۰۷	۱-۳-۳ قوانین و مقررات منابع طبیعی
۱۱۰	۲-۳-۳ قوانین و مقررات مرتبط با اراضی روستایی
۱۱۲	۳-۳-۳ قوانین و مقررات امور ایمنی و مدیریت بحران
۱۱۳	۴-۳-۳ قوانین و مقررات محیط زیست و پسماند روستایی
۱۱۵	۵-۳-۳ قوانین و مقررات تعاون و مشارکت روستایی
۱۱۹	۶-۳-۳ قوانین و مقررات میراث فرهنگی و گردشگری روستایی
۱۲۲	۷-۳-۳ قوانین و مقررات آب و آبیاری
۱۲۵	خلاصه فصل سوم
۱۲۶	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل سوم
۱۲۷	فصل چهارم. قوانین و مقررات روستایی در برنامه‌های خرد توسعه روستایی ایران
۱۲۷	هدف کلی
۱۲۷	هدف‌های یادگیری
۱۲۸	مقدمه
۱۲۸	۱-۴ شناخت سازمان‌ها و مأموریت‌های اجرایی آنان
۱۲۸	۱-۱-۴ وزارت جهاد کشاورزی
۱۳۰	۲-۱-۴ وزارت کشور
۱۳۱	۳-۱-۴ بنیاد مسکن انقلاب اسلامی ایران
۱۳۲	۴-۱-۴ وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی
۱۳۴	۵-۱-۴ وزارت راه و شهرسازی
۱۳۵	۶-۱-۴ وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات
۱۴۰	۷-۱-۴ وزارت نیرو
۱۴۱	۸-۱-۴ وزارت نفت
۱۴۲	۹-۱-۴ سایر دستگاه‌ها و نهادهای اجرایی
۱۴۲	۲-۴ طرح‌های توسعه روستایی در کشور
۱۴۲	۱-۲-۴ ساماندهی فضاها و مراکز روستایی کشور
۱۴۴	۲-۲-۴ طرح‌های بهسازی، نوسازی و بازسازی بافت‌های روستایی
۱۷۷	خلاصه فصل چهارم
۱۷۸	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل چهارم

۱۸۱	فصل پنجم. نقش و جایگاه قوانین در مدیریت روستایی ایران
۱۸۱	هدف کلی
۱۸۱	هدف‌های یادگیری
۱۸۲	مقدمه
۱۸۳	۱-۵ بررسی تعارضات، ابهامات و خلأهای قانونی مدیریت روستایی پیش از انقلاب اسلامی
۱۸۳	۱-۱-۵ نظام اداره امور روستایی پیش از اصلاحات ارضی
۱۸۷	۲-۱-۵ اداره امور روستایی بعد از جنگ جهانی دوم
۱۸۹	۳-۱-۵ اداره امور روستایی از اصلاحات ارضی تا پیروزی انقلاب اسلامی
۱۹۴	۲-۵ تبیین تعارضات، ابهامات و خلأهای قانونی مدیریت روستایی پس از انقلاب اسلامی
۱۹۴	۱-۲-۵ شناخت روستا در نظام حقوقی کشور
۱۹۶	۲-۲-۵ شناخت تحول اداری و نقش دولت در روستا
۲۰۱	۳-۲-۵ دهمداری
۲۰۴	۴-۲-۵ شوراهای اسلامی
۲۰۵	۵-۲-۵ دهیاری‌های خودکفا
۲۰۸	۳-۵ تحلیل حقوق نظام و قوانین در مناطق روستایی
۲۱۱	۴-۵ چالش‌های پیش رو و چشم‌انداز آینده حقوق و قوانین در مناطق روستایی
۲۱۱	۱-۴-۵ تعدد متولیان امور روستایی و توزیع بیش از حد وظایف در بین متولیان
۲۱۲	۲-۴-۵ تداخل وظایف سازمان‌ها و وزارتخانه‌های مختلف
۲۱۴	۳-۴-۵ بخشی‌نگری و تغییرات مقطعی قوانین و برنامه‌ها در دوره‌های زمانی مختلف
۲۱۷	۴-۴-۵ فقدان نظام جامع اطلاعاتی و بانک اطلاعات جامع روستایی جهت تدوین قوانین
۲۱۸	۵-۴-۵ گرایش فزاینده به سکونتگاه‌های شهری در تدوین قوانین
۲۱۹	۶-۴-۵ نیاز به مشارکت روستاییان در تدوین قوانین
۲۲۰	خلاصه فصل پنجم
۲۲۱	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل پنجم
۲۲۳	پاسخ‌نامه
۲۲۵	منابع

پیشگفتار

یکی از نشانه‌های اساسی در تشخیص مدنیت، وجود ضوابط و مقررات اجتماعی در جوامع انسانی است. به عبارت روشن‌تر، جوامع انسانی برای ارتقاء و همزیستی مطلوب و تکامل اجتماعات انسانی، خود همواره یک‌سری قوانین و مقررات را طرح‌ریزی نموده‌اند. بدین ترتیب، با ردیابی در قوانین و حقوق جوامع انسانی می‌توان به درجه تمدن آنها دست یافت.

از سوی دیگر، قانون و روح حاکم بر نوعی انضباط اجتماعی و حقوق اساسی میان روابط انسانی و چگونگی مناسبات میان مدیران، «راهبران» و حاکمان را با گروه‌های انسانی یا اقشار مختلف جامعه بیان می‌کند.

پیشینه تمدن و سکونت‌پذیری در فلات ایران حکایت‌گر این مهم است؛ زیرا همواره یک‌سری قوانین و مقررات اساسی در مدیریت وجود داشته و روابط و حقوق جوامع و گروه‌های انسانی به صورت کلان در قالب منشورهای تمدنی و حقوق انسانی که مهم‌ترین آن منشور کوروش می‌باشد، تنظیم می‌شده است.

از سوی دیگر، مقررات و قوانین اجتماعی در سطوح سکونت‌گاهی، در قالب مجموعه مقررات و قوانین حقوقی در ساتراپ‌ها^۱ حاکم و جاری بوده است که به گونه‌ای روابط تولیدی، اجتماعی - اقتصادی را تنظیم و عدالت اجتماعی را برقرار می‌ساخته است.

۱. بخش‌های مختلف حکومت شاهنشاهی هخامنشی ساتراپی نامیده می‌شد. ساتراپی مانند استان یا ایالت امروزی بود و هر ساتراپی یک مسئول داشت که ساتراپ نامیده می‌شد و از طرف شاه انتخاب می‌کردند. شاهان هخامنشی معمولاً افراد محلی و شاه قبلی آن کشور را که به صورت ساتراپی درآمدی بود، به عنوان ساتراپ انتخاب می‌کردند.

بدین ترتیب، در تمامی دوره‌های تاریخی از ایران باستان تا دهه‌های اخیر، همواره شاهد حقوق و قوانین ملی سرزمینی و روستایی - شهری بوده‌ایم. البته در برخی از دوره‌ها، به دلیل شرایط اجتماعی - اقتصادی و فضای ملی ناشی از تحولات فراسرزمینی، با محدودیت‌ها و اشکالات اساسی در طرح‌ریزی و اجرای قوانین مواجه شده‌ایم.

با این مقدمه کوتاه درباره پیشینه حقوق و قوانین در کشور، اصولاً اجرای برنامه‌ریزی‌های منظم و یکپارچه باید با طرح‌ریزی مجموعه قوانین و مقررات اجرایی همراه باشد؛ زیرا برنامه‌ریزی بدون قوانین و ضوابط، به‌ویژه در سکونت‌گاه‌های روستایی که به عنوان کانون‌های اساسی تولید و زیست در ایران به‌شمار می‌رود، امری غیرممکن و در برخی موارد غیرقابل اجرا است.

با فرض وجود مجموعه برنامه‌های دقیق و منظم توسعه و برنامه‌ریزی روستایی، مدیران، کارشناسان و دست‌اندرکاران توسعه و برنامه‌ریزی روستایی باید از مقررات، حقوق و قوانین مرتبط با آن آگاهی کافی داشته و به‌اندازه‌ای بر آن مسلط باشند که بتوانند با اجرای مقررات و نقد مباحث اساسی آن چگونگی طرح‌ریزی قوانین و مقررات اصلاحی را به‌دستگاه‌های قانونگذار گوشزد نمایند. لذا تدوین مجموعه حقوق و قوانین مرتبط با روستا و روستائینی از اهمیت فراوانی برخوردار است.

در این کتاب، هدف آن است که بخش قابل توجهی از موضوعات اساسی قانونی مندرج در برنامه‌های اجرایی دستگاه‌های دولتی و غیردولتی ذکر شود. البته با توجه به گستردگی موضوعی قوانین روستایی، تلاش شده‌است که پوشش نسبتاً کاملی ارائه شود و به همین منظور مجموعه مباحث این کتاب در پنج فصل تهیه و تدوین شده‌است. فصل اول به تعریف و جایگاه حقوق روستایی پرداخته‌است، فصل دوم سیر روند بازشناسی حقوق و قوانین روستایی ایران را مورد توجه قرار می‌دهد، در فصل سوم و چهارم، به ترتیب جایگاه حقوق روستایی در برنامه‌های کلان توسعه ملی و قوانین و مقررات روستایی در برنامه‌های اجرایی مورد بازشناسی قرار گرفته‌است. فصل پنجم نیز با عنایت به اینکه مجموعه قوانین و مقررات روستایی به‌وسیله مدیران روستایی سازماندهی و اجرایی می‌شود، به این موضوع اختصاص دارد. در واقع، در این فصل

تلاش شده تا نقش مدیریت روستایی در اجرای قوانین و حقوق مرتبط در سکونت‌گاه‌های روستایی مورد بحث و بررسی قرار گیرد. در اینجا نگارندگان وظیفه خود می‌دانند که از زحمات بی‌شائبه همکاران خود در مدیریت تدوین، تولید کتب و محتوای آموزشی در دانشگاه پیام نور که با کمک و مساعدت ایشان، تألیف و تدوین این کتاب میسر گردید، تشکر و قدردانی نماید. در پایان، با فرض پذیرش کاستی‌های اولیه، امید است صاحب‌نظران دانشگاهی، اندیشمندان حوزه توسعه و برنامه‌ریزی روستایی، مدیران و کارشناسان دست‌اندرکار برنامه‌ریزی روستایی با راهنمایی ارزشمند خود، ما را در چاپ بعدی کتاب یاری نمایند. پیشاپیش از بذل محبت کلیه همکاران و کارشناسان اجرایی دستگاه‌های پژوهشی دولتی و غیردولتی بسیار سپاسگزاریم و پذیرای نظرات و پیشنهادهای این عزیزان خواهیم بود.

سید عارف موسوی

Arefmusavi@gmail.com
Mousavi@imo.org.ir

مصطفی طالشی

Taleshi_mo@yahoo.com
Mtaleshi@pnu.ac.ir

هدف کلی درس

شناخت حقوق و قوانین روستایی یکی از ابزارهای اساسی در طرح‌ریزی برنامه‌ریزی توسعه روستایی به‌شمار می‌رود. هدف از طرح درس حقوق و قوانین روستایی در چارچوب مصوب رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی در مقطع کارشناسی ارشد در تمامی گرایش‌های چهارگانه، آشنایی با مجموعه قوانین و حقوق رسمی و عرفی موجود در دستگاه‌های اجرایی کشور و سکونت‌گاه‌های روستایی است. زیرا اطلاع، دستیابی، تغییر، تفسیر و تحلیل دقیق حقوق و قوانین روستایی توسط کارشناسان و متخصصان حوزه مطالعات و برنامه‌ریزی روستایی امر تصمیم‌سازی و تدوین نظام برنامه‌ریزی و اجرایی برنامه‌های توسعه روستایی را با موفقیت بیشتری روبه‌رو می‌سازد. دستیابی به هدف فوق از طریق هدف‌های مرحله‌ای زیر قابل دسترسی است:

۱. شناخت تعریف و جایگاه حقوق روستایی.
۲. بازشناسی روند حقوق و قوانین روستایی ایران.
۳. جایگاه و نقش‌آفرینی حقوق روستایی در برنامه‌های کلان توسعه ملی.
۴. قوانین و مقررات روستایی در برنامه‌های خرد توسعه روستایی.
۵. تبیین نقش و جایگاه مدیریت روستایی در اجرای حقوق و قوانین روستایی.

فصل اول

تعریف و جایگاه حقوق روستایی

هدف کلی

هدف کلی این فصل، بیان تعریف و مفهوم علم حقوق و تقسیمات علم حقوق و جایگاه اساسی آن در مجموعه حقوق روستایی است. همچنین در این فصل، مفاهیمی نظیر حقوق و قوانین روستایی، اهمیت توجه به ضرورت قوانین و مقررات روستایی و تعیین جایگاه قوانین و مقررات روستایی در نظام حقوقی کشور مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

هدف‌های یادگیری

از دانشجویان انتظار می‌رود پس از مطالعه این فصل بتوانند:

۱. تعاریف و مفاهیم اساسی در علم حقوق را بیان نمایند.
۲. تقسیمات علم حقوق و جایگاه اساسی حقوق روستایی را در نظام حقوقی ایران تعیین نمایند.
۳. اهمیت و ضرورت توجه به قوانین و مقررات روستایی را شرح دهند.
۴. منابع قوانین و مقررات روستایی را توضیح دهند.
۵. نظام حقوقی تحول اداری و نقش دولت در روستا را تشریح نمایند.
۶. مشارکت و حقوق روستایی را شرح دهند.
۷. جایگاه و نقش دولت محلی و حقوق روستایی را توضیح دهند.

مقدمه

بررسی روند تاریخی جوامع انسانی، ایجاد نظم اجتماعی و رعایت حقوق و برقراری روابط و مناسبات اجتماعی در جنبه‌های مختلف زندگی حکایت از آن دارد که «... همواره و در طول تاریخ نیازمند قوانین و مقررات بوده‌است». حتی گروه‌های اولیه انسانی و جوامع ساده نیز برای ادامه زندگی دارای نظم و نظام و قوانین و مقرراتی برای اداره زندگی خودشان بوده‌اند و به جرأت می‌توان گفت که نظم اولین قانون آسمانی است.

بدیهی است که ضرورت قوانین و مقررات با پیشرفت علم و دانش بشری و افزایش جمعیت و پیچیدگی روابط انسانی بیش از پیش اهمیت یافته‌است تا سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی بهتر بتوانند مأموریت‌ها و وظایف خود را به نحو مطلوب و کامل در اداره امور جامعه و بهبود وضع زندگی مردم انجام دهند. این قوانین و مقررات، نقش مهم و اساسی در ساماندهی زندگی اقصای مختلف جوامع انسانی در نواحی روستایی برعهده دارد.

به دلیل اهمیت و ضرورت شناخت کلیات و مفاهیم حقوقی و قانونی در حوزه روستایی، در این فصل به اختصار به بیان برخی تعاریف و مفاهیم مهم حقوقی و تقسیم‌بندی قوانین در نظام حقوقی و جایگاه حقوق روستایی و همچنین به بررسی منابع حقوق روستایی، مشارکت و دولت محلی در این نظام پرداخته شده‌است.

۱-۱ تعریف و مفهوم علم حقوق

علم حقوق شاخه‌ای از دانش اجتماعی است که به بررسی مستدل و روشمند مقررات حاکم بر جامعه و دولت می‌پردازد و چگونگی پیدایش سیر تحول، وضع و تصویب، تفسیر و استنباط و بالاخره اجرای قوانین و مقررات را مورد بحث قرار می‌دهد. اصلی‌ترین و مهم‌ترین موضوع قواعد حقوقی، مفهوم حق می‌باشد؛ مفهومی که در ابتدا از تعریف علم حقوق استنباط می‌گردد. از این رو، مفهوم حق در علم حقوق مفهومی اساسی به شمار می‌رود. حقوق‌دانان تعاریف متعددی از حق ارائه نموده‌اند، از جمله اینکه حق عبارت است از توانایی و سلطه شخص بر خود یا دیگری یا یک شی به گونه‌ای که نظام حقوقی این سلطه را برای او به رسمیت می‌شناسد یا به او عطا می‌کند و دیگران را به احترام آن و دولت را به حمایت از آن ملزم می‌سازد (ساکت، ۱۳۷۱: ۴۴-۴۳).

تعریف و جایگاه حقوق روستایی ۳

دانشمندان و فیلسوفان علوم سیاسی نیز در این مورد نظرات گوناگونی ارائه داده‌اند؛

حق، امتیازی است که قانون به کسی می‌دهد و از آن پشتیبانی می‌کند (همان: ۴۵-۴۷). به عبارت دیگر، حق، یعنی قدرت، امتیاز، سلطه یا خواسته‌ای که قانون برای افراد می‌شناسد.

با توجه به آنچه گذشت، در تعریف حق می‌توان گفت: «توانایی است که حقوق هر کشور به اشخاص می‌دهد تا از مالی به‌طور مستقیم استفاده کنند یا انتقال مال و انجام دادن کاری را از دیگری بخواهند» (کاتوزیان، ۱۳۸۰: ۲۵۷-۲۵۴).

بر همین اساس نیز می‌توان علم حقوق را این‌گونه تعریف نمود: حقوق، علم بررسی قواعد اجتماعی و سیر تحول این قواعد است (نوربها، ۱۳۹۱: ۱۲). همچنین می‌توان گفت حقوق علمی است که درباره روابط افراد یک جامعه با یکدیگر و با دولت و نهادهای دولتی آن کشور و نیز روابط افراد یک کشور با افراد کشورهای دیگر و دولت‌های دیگر و همچنین روابط کشورها و دولت‌های مختلف با یکدیگر و با مجامع و مراجع بین‌المللی بررسی و چاره‌اندیشی می‌نماید.

۱-۲ تقسیمات علم حقوق و جایگاه حقوق روستایی

حقوق‌دانان به فراخور مکتب‌های حقوقی مختلف، تقسیم‌بندی‌های متعددی از علم حقوق ارائه داده‌اند که ورود به جزئیات آنها در قالب این کتاب نمی‌گنجد. رایج‌ترین تقسیم‌بندی که اغلب حقوق‌دانان ایرانی نیز آن را پذیرفته‌اند، تقسیم‌بندی حقوق به دو شعبه عمده: «حقوق عمومی» و «حقوق خصوصی» است. اگرچه سابقه‌ای کهن در حقوق رومی دارد ولی عمده‌تاً با گسترش دولت‌های جدید رواج بیشتری یافته‌است. از جهت دیگر، این دو شعبه خود به دو شاخه: حقوق داخلی و حقوق بین‌المللی تقسیم می‌شوند. بدین ترتیب، در علم حقوق می‌توان چهار رشته کلی به شرح زیر را تشخیص داد:

۱. حقوق داخلی عمومی: که درباره روابط افراد یک جامعه با دولت و نهادهای دولتی آن کشور و نیز کیفیت گردش کار دستگاه‌های دولتی کشور گفتگو می‌کند.
۲. حقوق داخلی خصوصی: که درباره روابط افراد یک جامعه با یکدیگر بحث می‌نماید.

۳. **حقوق بین‌المللی عمومی:** که درباره روابط کشورها و دولت‌های مختلف با یکدیگر و مجامع و مراجع بین‌المللی و همچنین روابط افراد یک کشور با دولت‌های دیگر بحث می‌کند.

۴. **حقوق بین‌المللی خصوصی:** که درباره روابط افراد یک کشور با افراد کشورهای دیگر گفتگو می‌کند.

امور مربوط به دستگاه حکومت، پارلمان، وصول مالیات‌های ارتش و سپاه، نیروهای انتظامی و امنیتی، دادگستری و نیز شهرداری‌ها و دهیاری‌ها از جمله مسائل مربوط به حقوق داخلی عمومی و امور مربوط به احوال شخصیه، مانند ازدواج و روابط زوجین، خرید و فروش و دادوستدهای بین اشخاص از جمله مسائل مربوط به حقوق داخلی خصوصی محسوب می‌شوند.

مهم‌ترین رشته‌های حقوق داخلی عمومی شامل حقوق اساسی، حقوق اداری، حقوق کیفری، مالیه عمومی و مهم‌ترین رشته‌های حقوق داخلی خصوصی عبارت‌اند از: حقوق مدنی، حقوق بازرگانی صنعتی، حقوق کار و نظایر آن می‌باشند.

موضوع حقوق اساسی، تشکیلات عمومی دولت و قوای اساسی کشور شامل قوای مقننه، مجریه و قضائیه، اصول و ظایف اختیارات و روابط آنها با یکدیگر و حقوق و تکالیف مردم در برابر آنها و بالعکس است. ضمناً اصول مربوط به تقسیمات اداری کشور و اختیارات، هدف‌ها و وظایف هریک از تقسیمات عمده مذکور از جمله شهرها، شهرداری‌ها، روستاها و دهیاری‌ها در حقوق اساسی و در قانون اساسی هر کشور مورد توجه واقع می‌شود.

موضوع حقوق اداری طرز کار سازمان‌های دولتی و تقسیمات مختلف کشوری و روش اداره روستاها، بخش‌ها، شهرها، شهرستان‌ها و استان‌ها است.

حقوق کیفری درباره جرائم و مجازات‌ها و نحوه عمل دادرها و دادگاه‌ها و کیفیت رسیدگی و صدور رأی و اجرای آرای صادره بحث می‌کند و موضوع مالیه عمومی و مقررات مربوط به اداره امور اموال عمومی و درآمدها و هزینه‌های دولتی، روش تشخیص و وصول مالیات‌ها، تنظیم و تصویب بودجه و کیفیت نظارت بر امور مالی کشور می‌باشد (هاشمی، ۱۳۷۱: ۴-۳).

تعریف و جایگاه حقوق روستایی ۵

میان قواعد حقوق خصوصی و قواعد حقوق عمومی تفاوت‌های برجسته و مهمی وجود دارد که آنها را به لحاظ نحوه ایجاد و نحوه اجرا از یکدیگر متمایز می‌کند. به طور خلاصه، قواعد حقوق عمومی، مجموعه قواعدی هستند که به منظور اعمال حق حاکمیت و حفظ نظم عمومی در عرصه حیات اجتماعی وضع شده و دولت و سازمان‌ها و دستگاه‌های وابسته به آن، مکلف به اجرای آنها می‌باشند. اما قواعد حقوق خصوصی، قواعدی هستند که به حیطه زندگی خصوصی افراد مربوط بوده و هدف از تسهیل زندگی شخصی به صورتی است که خود فرد تشخیص می‌دهد.

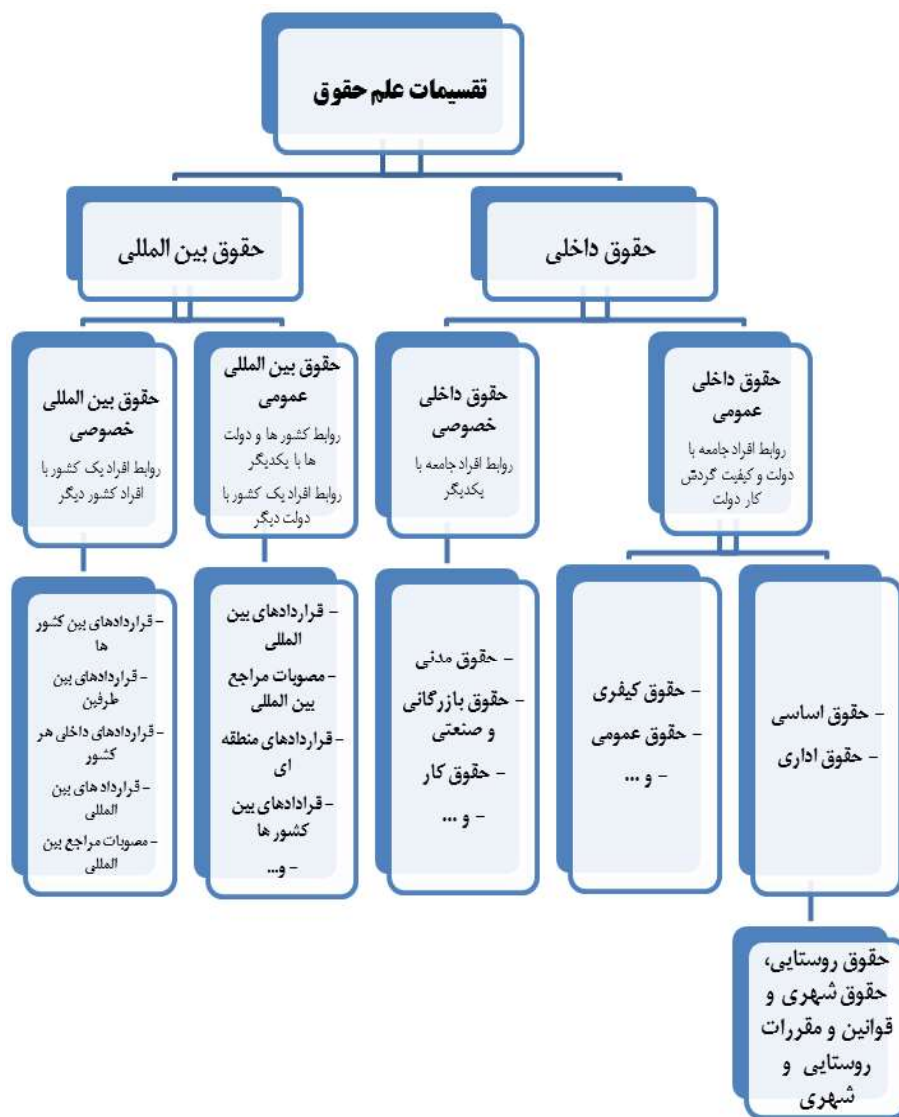
با این حال فراموش نباید کرد که همه اعمالی که نهادها و سازمان‌های عمومی انجام می‌دهند، تابع حقوق عمومی‌اند. بسیاری از سازمان‌های عمومی نظیر دهیاری‌ها به اجازه قانون می‌توانند به اقدامات اقتصادی نیز مبادرت نمایند. فعالیت‌های اقتصادی حتی زمانی که توسط دولت انجام می‌شود، حقوق خصوصی بوده و تابع قواعد مخصوص به آن می‌باشند.

همچنین از آنجا که قواعد حقوق عمومی، به عنوان تکلیف برعهده نهادها و سازمان‌های عمومی است و ملت به عنوان صاحبان حقوق و منشأ اقتدار مشروع حاکمیت، منتفعان نهایی اجرای قواعداند، رابطه متقابلی میان سازمان‌های عمومی و شهروندان پدیدار می‌شود که مبنای پاسخگویی قانون سازمان‌های عمومی به شهروندان است.

به این ترتیب، چنانچه در فصول پیش‌رو مشاهده خواهیم کرد، قوانین و مقررات روستایی به گروه‌های متفاوتی تقسیم‌بندی می‌شود. این تفکیک که از لحاظ روش‌شناسی اهمیت دارد، امکان استفاده از اصول و قواعد حقوقی مربوط به هریک از شعب حقوق و متعاقباً استخراج و استنباط اصول خاص حاکم بر قوانین و مقررات روستایی را فراهم می‌آورد.

با توجه به موارد فوق، می‌توان نتیجه گرفت که حقوق روستایی شاخه‌ای است منشعب از حقوق اساسی و حقوق اداری که هر دوی آنها از شاخه‌های حقوق داخلی عمومی محسوب می‌شوند (شکل ۱-۱) و موضوع آن، رابطه مردم روستا با مسئولین روستا از جمله دهیار و شورای اسلامی روستا، حقوق و تکالیف آنها در برابر یکدیگر،

اصول، هدف‌ها، وظایف و روش انجام آنها و اداره امور روستا و کیفیت نظارت مسئولین روستا بر رشد موزون و هماهنگ روستا می‌باشد.

شکل ۱-۱. تقسیمات علم حقوق (هاشمی، ۱۳۷۱: ۵)

۱-۳ تعریف و مفهوم قانون

قانون کلمه‌ای است عام که می‌تواند دربرگیرنده کلیه مصوبات و قواعد لازم‌الاجراء باشند. در عرف عام هر قاعده‌ای را که برای افراد ایجاد الزام کند قانون می‌نامند. جعفری لنگرودی در «ترمینولوژی حقوق» که از آثار ماندگار حوزه مطالعات حقوقی است، در مورد قانون چنین می‌گوید: «اصل آن canon که عبارت است از مقررات موضوعه به وسیله مقامات کلیسا؛ و کلمه مزبور معرب کلمه لاتین مذکور است. به هر حال شکی نیست که این کلمه در اصل عربی است.» در لغت عرب «قانون» به معنای اندازه و مقیاس اشیاء و نیز به معنی قضیه کلی است که یک رشته جزئیات را بیان می‌کند. به هر حال لفظ قانون در اصطلاح ذیل به کار رفته است:

الف) حقوق اساسی؛ دستورات کلی و گاهی جزئی است که به وسیله مرجع صالح انشاء شود و به وسیله مجلس قانونگذاری و تصویب گردد و سپس به توشیح (امضاء) مقام صلاحیت‌دار برسد.

ب) در معنی اعم شامل مجموعه قواعد و مقررات حقوقی است که به وسیله قانونگذار مقرر می‌شود.

ج) قانون علی‌الاصول دارای مصادیق فراوانی است و اختصاص به مورد معینی ندارد.

اما آنچه که در عرف امروزی کاربرد دارد و معنی واقعی قانون را شامل می‌شود، قاعده حقوقی عام و یا خاصی است که به وسیله قوه مقننه یعنی مجلس قانونگذاری کشورها وضع شده باشد. این معنی شامل تصویب‌نامه‌ها، آیین‌نامه‌ها و نظام‌نامه‌های وزارتی نمی‌شود (نظریور، ۱۳۸۴: ۴۲).

۱-۴ سلسله مراتب قوانین در نظام حقوقی ایران

اگر بخواهیم قوانین موجود در نظام حقوقی کشورمان را براساس اعتبار و قدرت طبقه‌بندی کنیم قوانین به سه دسته تقسیم می‌شوند:

۱. قانون اساسی؛

۲. قانون عادی؛